

FELSEFE VE İÇTİMAİYAT

Mecmuası

Üç ayda bir çıkar

Türk Felsefe Cemiyetinin resmî organıdır

Müdürü : Mehmet Servet

Müessisi : Agâh Sırrı

M. Şekip — Felsefe ve ilmin bugünkü hudutları
A. Franceschini — İtalyada muasır felsefe cereyanları

NOTLAR VE TENKİTLER

A. Niyazi — Behaviorism
Mahmut Ragıp — Anadolu türküleri
M. Sekip — Orta zaman felsefesi
Mehmet Servet — Metafiziğe dair

HULÂSALAR VE TAHLİLLER

VII inci İtalyan millî felsefe kongresi — GIOVANNI GENTILE : Felsefe ile devlet; A. ALIOTTA : Usûl olarak aklilik ve akliliğin tarihî tecribi.

Adres : İstiklâl Lisesi, Şehzadebaşı, İstanbul

İstanbul Sanayii Nefise matbaası

1930

Usûl olarak aklılık ve akliliğin tarihi tecribi

(Mr. A. Aliotta tarafından VII inci millî İtalyan felsefe içtima-
nda takdim edilen muhtıra.)

Napoli darülfünunu profesörlerinden nazari felsefe müderrisi Mr. A. Aliottanın son millî İtalyan felsefe içtimanda takdim ettiği tecrübe, İtalyada hakim olan kuvvetli idealizm cereyanı ile aynı zamanda inkişaf eden diğer küçük felsefe cereyanları hakkında umumî bir fikir verecek mahiyettedir. Mâlum olduğu vechile, Gentileye göre müşahhas tefekkür, nefis ve mevzuun terkiibinden husule gelir; yâni, biz tefekkür fiili içinde, nefis ile mevzu arasında hiç bir ayrılık mevcut değildir; belki bu ayrılık, tefekkür üzerinde temmülde bulunduğumuz zaman ve tefekkürü tahlile başladığımız zaman meydana çıkar. Bu tahlilin neticesi, tefekkürle haricî şeniyet arasında bir ziddiyet yaratmak olur; halbuki tefekkür, ancak şeniyet üzerine teveccüh ettiği zaman, ve şeniyet de ancak insan tefekkürü içinde hakikî olurlar. Demek ki tahakkuk etmiş (actuelle) bir tefekkürümüz, anpirizmin bizatihi mevcut telekki ettiği şeniyet ile, akılcılığın haricî şeniyete karşı müstakil ve makûs olarak mutalaa ettiği aklı tefekkürün vücuda getirdiği bir vahdettir. Bu iki unsuru birbirinden ayıracak olursak, bu suretle mânevî (spirituel) faaliyetin iki natamam şeklini elde etmiş oluruz.

(Gentile) ye nazaren, zihnin (esprit) sırf enfüsilik anına kâinat hakkında enfüsî ve lirik surette bir görüş olan san'at tekabül eder. Aynı vechile, zihnin sırf âfâkiliğine de, allahın müteal âfâkiliği içinde nefsin yokolmasıkeyfiyetini tezammün eden din tekabül eder. Felsefe de nefis ve mevzuun terkiibi olarak, bu iki mezkûr şeklin temamiyetini temsil eder.

Elhasıl, (Gentile) ye göre, san'at (nefis), din (mevzu) ve bunların (âli terkiibi) olarak felsefe, tefekkürün zarurî anlarını teşkil etmektedirler.

Bu nazariyeye karşı, Aliotta, aklılık mefhumunu ortaya koymakla işe başlıyor. Evvelâ, akliliği anlamak hususundaki ananevî tarzı işaret ediyor ki, bu tarz akliliği bir kanunlar mecmuu, mantikî ve (ab acterus) olarak tesbit olunmuş bir takım (entités) ler sistemi

şeklinde anlamaktan ibarettir; fakat aklılığı bu tarzda telekki etmek, hem tefekkürün faaliyeti, hem de daima yeni mevcudiyet nizamlarının (*génération*) imkânlarını isbat eden tarih ile bir tenakus teşkil ediyor. İşte bundan dolayıdır ki, mücerret rasyonelizm, zaman içindeki hayatı daima aldatıcı bir görünüşten ibaret telekki ederek, hürriyet ile ezeli takdir (*prédestination*) arasındaki mevcut antinomiye nafîle yere halletmeğe uğraşmıştır. Anpirizm dahi, aklılığı şuurumuzun harici intibâlar vasıtasıyla kavradığı ve ebedî tabiatın bir mütâ kanunlar sistemi olarak telekki etmekle, onu yanlış anlamaktadır.

Kant, hads şeklini ve kategorileri, tefekkür faaliyetinin tezahürleri olarak kabul etmekle, evvelden mevcut bir aklılık mefhumunu yoketmeğe doğru ilk teşebbüsü yapmış oldu. Fakat onun dahi zihninde hâlâ, evvelden mevcut bir şey mefhumu bâkidi; zira hasasiyetin ve müdrikenin (*a firtori*) nazariyesinde, tefekkürün geriye doğru giden bir tahlil vasıtasile, kendisinde bulunduğu, fakat kendisinin husule getirmedığı ve (*stéréstylhe*) bir şekil suretinde hâlâ mevcut olduğunu kabul ediyor. Bu takdirde, (*Kant*)'ın kategoriler cetveline yerleştirebileceğini zannettiği bu harici şekillere göre düşünmek ve hissetmek mecburiyetinde kalıyoruz.

Hegel, diyalektiği vasıtasıyla aklılığı, tarihin tekâmülü ile tetabuk ettirmeye uğraştı; fakat o da dinamizmi aklılığa ithal etmeğe tamamiyle muvaffak olamadı. Bu devri hareket ancak zahiren bir vetire şeklinde gözüküyor; fakat hakikat halde hakikî bir tekâmül olamıyor. Tefekkür eğer hep aynı icablardan geçmeğe mecbur ise, o halde hürriyet olamaz. Muasır İtalyan idealizmi bu preformasyon nazariyesi bakiyesinin mevcudiyetini iyice sezmiş ve diyalektiği bundan kurtarmaya çalışmıştır. Bu cereyan, şuur faaliyetinden evvel ve hariç olarak, ve tefekkürün bizzat kendisinde veya tabiatla olmak şartile tefekkürün tekâmülü hakkındaki telekkiyi yoketmeğe amil olmuştur. Fakat yine tefekkür suretlerinin kategorileri, henüz tefekkürün deruni bir zaruret dolayısıyla mütemadiyen varması lâzımgelen zaruri merhaleler olarak gösterilmektedirler. San'at, din, felsefe (*Gentile*), yahutta san'at ve felsefe, hukuk ve ahlâk (*Croce*), muayyen karakterleri dahilinde, tefekkürün dâima geçmeğe mecbur bulunduğu bir yolu çizmek ve tayin etmek suretile tefekkürü evvelden mevcut bir çember içerisine alıyorlar.

Fakat aklılığın ve hakikî tekâmülün tetabuku istendiği takdirde

bu çenberi kırmak lâzım geliyor. Tefekkürün suretleri dahi mevzuubahis olurken, her tesbit edilmiş kategorinin inkâr edilmesi lâzım gelirki, tefekkürün yaratıcı hüriyeti tahdit edilmemiş olsun; zira dâima yeni aklilik nizamları yaratmak suretile, şuur faaliyetimizin değiştiremeyeceği hiç bir kategori mevcut değildir. San'atı, dîni, felsefeyi v.s tesbit etmek mümkün değildir; ve zaten de onları layetebedel tariflerle tayin ve tahdit etmek doğru olmaz. Onların nisbetlerini ifade eden her şema, her hangi bir tarih ânında bizim onlar hakkında edindiğimiz telekkiyi temsil eder ve kıymetleri de ancak istimal kabiliyetleri ile ölçülebilir.

Ebedî ve zarûrî addedilip te hakikat halde kat'î değil, bilâkis sadece muvakkat bir sistematizasyondan ibaret bulunan suretler içinde hapsedilmemek şartıyladır ki aklilik hakikaten dinamik olabilir. Aklilik bir mûta değildir ve tefekkürün bir kategoriden diğerine geçişinin tayini nasıl gayrı mümkün ise, onların da evvelden tayinleri gayrı kabil olan namütenahi şekiller ve suretler iktisab edebilir: Tefekkür bir kategoriden diğerine geçmek hususunda hiç bir zarurete tâbi değildir; bilâkis belki daima yeni kategoriler yaratmak hüriyetine maliktir ve tâbi bulunduğu zaruretler ise (*a priori*) bir zaruretle yekdiğerine zincirlenmiş değildirler. Fakat yapma hüriyeti keyfi bir hattı hareket takip etmeği tazammun etmez. İnşalarımızın hakikatını tayin eden tarihî tecrübelerdir. Zaten bu inşalar vucuda gelmez, dâimî bir oluş halinde buldukları için dâima daha tam bir akliliği tahakkuk ettirmeğe çalışmakla, tarihte müessir olurlar.

Filhakika, aklilik tarihî vetire haricinde mevcut mücerret bir nizam olmayıp, bilâkis daha ziyade ve biz onu muayyen gayelere doğru sevk ettiğimiz nisbette, tecrübe âlemimizin kuvvetlerinden müsbet bir ahenk vucuda getirmeğe âmil olur. Şu halde demekki mevzuubahsolan şey evvelden mevcut bir ahenk değil, yavaş yavaş teşekkül eden ve daima kendi kendisini yaratan bir gaiyettir. Diğer taraftanda, bu kâinat enerjilerinin (*coordination*), bu kuvvetlere ferdi vasıflarını kaybettirmiyor; bilâkis belki bu vasıflar daha âlî bir terkip içinde tebaruz ettiriliyorlar. Böylece kategoriler, seyrini bizzat yaşayarak vucude getirdiği için evvelden mevcut bir seyri olmayan ve dâima daha mütekâmil ve tam olan bir hayatın yaratıcı unsurlarını teşkil etmektedirler. İşte ancak akliliği bu anlattığımız surette telekki etmek şartıyladır ki, tefekkür hüriyetini ve müsbet tecrübeyi kurtarmak mümkün oluyor.

Dâima yeni yaratmalar imkânının mevcut olduğunu işaret etmiştik: Şu halde mademki namütenahi aklilik dereceleri tasavvur etmek kabildir, demek oluyor ki gayri akliliği, tefekküre irca edilemeyen bir bakiye veya bir ikilikçilik mefhumu mânasında değil, belki akliliğin daha dûn bir şekli olarak telekki etmek lâzımdır. Yüksek bir seviyeye erişmiş olan âlim, kendine mahsus bir akliliğe malik olan (*sens commun*) âlemini binnisbe gayri aklî olarak görür. Ne mutlak bir gayri aklilik, ne de mutlak bir aklilik vardır; her ikisi de ancak yekdiğerine nisbeten mevcuttur. Zaten de hüriyet ve (*Predestination*) arasındaki mevcut (*antinomi*) yi halletmek ancak bu görüşü kabul etmekle mümkündür. Hareketsizlik içinde oldukları halde dâima Allahın müfekkiresinde hazır bulunan bir kabli idrâk (*entités*) ler sistemi yoktur ve olamaz; zira eğer olsaydı, zaten bir yaratma fiili mevzuubahsolamazdı; çünkü mûta olarak her şeyin bu sistem içinde evvelden mevcut olması lâzım gelirdi, Akli, ilâhî hiç bir sabit nizam içerisinde hapsedilemez; bilâkis, aynı zamanda hem Allahın hem de insanın eseri olan tarih içinde ve namütenahi bir hüriyetle kendi kendisini tahakkuk ettirir.

Takdiri ilâhî evvelden mütesavver bir pilân değildir; bilâkis belki beşerî tasavvurlarımıza nizam ve ahenk veren dâima yeni tasavvurların bir ebedî yaratılmasıdır.

İşte M. (Aliotta) nın fikirleri bunlardır.

A. F.